
Vrijheidsbenemende sancties en hun sociale consequenties

J. Naafs

Besproken worden:

R.W. Jongman en D.W. Steenhuis, **Sociale gevolgen van voorlopige hechtenis** (Criminologisch Instituut, Groningen, 1975).

R.W. Jongman en D.W. Steenhuis, **Echtgenotes van preventief gedetineerden** (Criminologisch Instituut, Groningen, 1975).

A.C. Berghuis en L.C.M. Tigges, **Voorlopige hechtenis in de jaren 1972 en 1975** (Ministerie van Justitie, 's-Gravenhage, 1979).

Martin Moerings, **De gevangenis uit, de maatschappij in. De gevangenisstraf en haar betekenis voor de sociale contacten van ex-gedetineerden** (Samson, Alphen aan den Rijn, 1978).

B. van der Linden, **Regiem en recidive. Een onderzoek naar het effect van twee verschillende gevangenisregiems op de recidive van middellang-gestraften** (Ministerie van Justitie, 's-Gravenhage, 1978).

Dienstverlening. Interimrapport van de Commissie alternatieve strafrechtelijke sancties. (Ministerie van Justitie, 's-Gravenhage, 1978).

Inleiding

Sociale controle van gedrag is een van de kernthema's in de sociologie. In dit artikel schenken we aandacht aan een van de sociale controle-systemen, te weten het strafrechtelijk sanctiesysteem. We beperken ons tot twee ingrijpende reacties op afwijkend gedrag, namelijk voorlopige hechtenis en gevangenisstraf. Aan de hand van een vijftal in Nederland verrichte empirische studies belichten we de sociale consequenties van deze vrijheidsbeperkende sancties.

Allereerst zal worden ingegaan op de voorlopige hechtenis. Welke (buiten-juridische) factoren bepalen mede de beslissing hechtenis op te leggen? En wat zijn de consequenties van de beslissing voor de gedetineerde en zijn naaste omgeving? Vervolgens zullen we, voornamelijk op grond van een recente dissertatie, aandacht schenken aan de gevangenisstraf. Zowel factoren van vóór de detentie als van tijdens en na de detentie worden in de beschouwing betrokken. Tot slot plaatsen we enkele kanttekeningen bij een alternatief voor de gevangenisstraf, de dienstverlening.

Voorlopige hechtenis

Van de 3319 gedetineerden in Nederland, zitten 1396 in voorlopige (preventieve) hechtenis.¹ Zij worden verdacht van een misdrijf en zijn in afwachting van een rechterlijke

beslissing. Voorlopige hechtenis is het meest ingrijpende dwangmiddel tegen personen dat de wet kent. Globaal gesproken kan zij worden toegepast als iemand verdacht wordt van een ernstig delict (waarop een maximumstraf van vier jaar of meer staat) en er sprake is van een ernstig gevaar voor vlucht of van een 'gewichtige reden van maatschappelijke veiligheid'.

Jongman en Steenhuis gaan na welke consequenties voorlopige hechtenis heeft voor de gedetineerde en zijn omgeving. Zij vergelijken in de studie *Sociale gevolgen van voorlopige hechtenis* een groep preventief gehechten (experimentele groep) met een controlegroep van mensen die geen preventieve hechtenis hadden gekregen. Uit hun onderzoek blijkt dat het ondergaan van voorlopige hechtenis ingrijpende gevolgen heeft voor de relatie met de omgeving c.q. gezin en familie, werkomgeving en kennissen, burens en vrienden. De man in hechtenis blijkt bijvoorbeeld een groot risico te lopen dat zijn verlovings of verkerings uitraakt (gehechten: 66%; niet-gehechten: 18%). Verder wordt iemands 'zaak' bij veel meer mensen (buurt, familie) bekend als hij gehecht is geweest, dan wanneer hij 'hetzelfde' gedaan heeft, maar een lopend vonnis heeft gehad.

De beslissing voorlopige hechtenis op te leggen blijkt afhankelijk te zijn van o.a. het criminele verleden van de verdachte. Houdt men deze factor constant dan zijn het vooral de leeftijd van de verdachte en het feit of hij gehuwd is of niet die als factoren van belang zijn voor de beslissing al of niet voorlopige hechtenis op te leggen.

Hoewel de onderzoekers niet schromen duidelijke conclusies te trekken, moeten deze, volgens hun zeggen, met voorzichtigheid worden gehanteerd. Met zeer grote voorzichtigheid onzes inziens, want het onderzoek is slechts van zeer bescheiden opzet en vertoont verschillende methodologische zwakheden.

In de eerste plaats het probleem van 'zelf-selectie': factoren die het selectie-proces (het al of niet voorlopige hechtenis krijgen) beïnvloeden kunnen van invloed zijn op de afhankelijke variabele(n), i.c. de gevolgen van hechtenis. De onderzoekers zijn zich hiervan bewust geweest, gezien hun opmerking dat het steeds mogelijk is 'dat niet zozeer de ondergane preventieve hechtenis dan wel een of meer van de andere factoren voor de gevonden uitkomsten verantwoordelijk is'. We betwijfelen echter of de mogelijkheden om zelf-selectie te ondervangen voldoende door de onderzoekers zijn verkend. Had de factor 'duur van de hechtenis' bijvoorbeeld geen additionele informatie kunnen geven?

Het tweede (methodisch-technische) probleem, verwant aan het vorige, betreft de controle voor versturende factoren. Waarom kon slechts voor één factor (detentie-verleden) worden gecontroleerd? Volgens de onderzoekers is het corrigeren voor de interveniërende variabelen m.b.v. statistische technieken niet aan te bevelen, vanwege de kleine aantallen proefpersonen en het meetniveau van de meeste variabelen (p. 3). Behalve dat met deze opmerking de schijn wordt gewekt dat bekend zou zijn welke variabelen interveniëren, is de argumentatie bovendien inadequaat en onjuist. Waarom is het aantal respondenten (156 in de preventieve hechtenisgroep en 78 in de controlegroep) te klein voor subanalyses? Zijn er niet voor elk meetniveau enkele of vele statistische technieken beschikbaar?

Duidelijk zal zijn dat bij dit onderzoek geen sprake is van een goed vergelijkbare experimentele- en controlegroep. 'Door de ongelijke samenstelling van preventieve hechtenis- en controle-groep is een uitvoerige vergelijking van beide nauwelijks nog relevant' (p. 4). De onderzoeksopzet is niet 'een minder ideale' (p. 3), maar een zwakke. Gelukkig merken de onderzoekers bij herhaling op dat conclusies met voorzichtigheid moeten worden gezien. Maar hebben Jongman en Steenhuis niet beseft dat aan zulke opmerkingen al spoedig voorbij wordt gegaan als het onderzoek in de publiciteit komt?²

In het rapport *Echtgenotes van preventief gedetineerden* (eveneens van Jongman en

Steenhuis) is de aandacht gericht op de consequenties van de voorlopige hechtenis zoals die door de vrouw van de gedetineerde worden ervaren. Aan de orde komen de invloed van de detentie op de relatie met de man, de gevolgen voor de kinderen, de relaties met de omgeving en de financiële consequenties. Van de 116 ondervraagde vrouwen zegt 80% problemen te ondervinden naar aanleiding van de detentie van de echtgenoot. Voor het overgrote deel zijn dit financiële moeilijkheden; in mindere mate opvoedingsproblemen met de kinderen. In een aantal gevallen hebben deze problemen invloed op de psycho-somatische toestand van de vrouw. Van de ondervraagden zegt 71% slechter te slapen dan tevoren, 50% zegt minder eetlust te hebben dan vroeger en 76% zegt nerveuzer te zijn dan vroeger. Opvallend is dat in 62% van de gevallen de familie, de vrouw op de een of andere manier helpt (in meer dan 90% van de gevallen heeft één of meer familieleden weet van wat er aan de hand is).

Ook dit onderzoek kent grote onderzoekstechnische handicaps. Het achterhalen van een vroegere situatie door middel van retrospectieve vragen geeft ongetwijfeld een vertekend beeld. De onderzoekers zijn zich hiervan bewust geweest (p. 23). Verschillende methodisch-technische problemen worden echter al te gemakkelijk afgedaan. Wat te denken van de opmerking dat het opstellen van een vragenlijst een kwestie van intuïtie is? Waarom geen gedeeltelijk multivariate analyse? Waarom bijvoorbeeld geen contrast-groepen analyse? Bovendien is het spreken van een 'univariate aanpak', waar chi-kwadraat- en t-toetsen worden gebruikt, onjuist (p.23).

Niettemin is het Groningse onderzoek in de slotconclusie duidelijk: niet alleen de dader wordt gestraft, maar tevens in hoge mate zijn (onschuldige) gezin. Een van de mogelijkheden om dit door de wetgever niet-bedoelde neveneffect van de voorlopige hechtenis te reduceren is natuurlijk het minder frequent toepassen van deze sanctie. Bij een wetswijziging in 1974 werden daarom de gevallen waarin en de gronden waarop de voorlopige hechtenis mocht worden toegepast strikter geformuleerd.

In het rapport *Voorlopige hechtenis in de jaren 1972 en 1975* (Ministerie van Justitie) wordt nagegaan of deze wetswijziging die beoogde de voorlopige hechtenis terug te dringen, effect heeft gesorteerd. Het onderzoek beperkt zich tot hechtenissen uit de jaren 1972 en 1975 bij zaken tegen meerderjarige verdachten met de Nederlandse nationaliteit. Het blijkt dat, bij een nagenoeg gelijkblijvend aantal afgedane strafzaken en ondanks het feit dat de afgedane strafzaken gemiddeld zwaarder waren, de hechtenispercentages een daling te zien hebben gegeven. Maar, als men ziet dat deze daling zich reeds vóór 1973 manifesteerde (p. 32 en 33), kan men hooguit concluderen dat de wetswijziging als effect heeft gehad dat een in gang zijnde ontwikkeling zich heeft voortgezet. Men zou eigenlijk moeten nagaan in hoeverre de daling mede is beïnvloed door de indiening van het wetsontwerp in 1969. Zo'n anticipatie op een te verwachten wetswijziging behoort zeker tot de mogelijkheden omdat de beperking van de voorlopige hechtenis in brede kring werd bediscussieerd. 'Bij de evaluatie van de effecten van een wetswijziging zal men steeds op een dergelijke wisselwerking tussen praktijk en wetgeving bedacht moeten zijn' (p. 9).

Ten aanzien van de duur van de voorlopige hechtenis wordt geconstateerd dat het percentage voorlopige hechtenissen van langer dan 130 dagen slechts in geringe mate is verminderd.

Opvallend is dat ten aanzien van beide punten (toepassing en duur van de voorlopige hechtenis) aanzienlijke verschillen tussen de arrondissementen worden geconstateerd. Dit voert de rapporteurs tot de hypothese dat de mate waarin voorlopige hechtenis wordt toegepast een algemeen beleidskenmerk is van de arrondissementen. Dit zal nader onderzocht moeten worden in (reeds aangekondigd) onderzoek.

Gevangenisstraf

De effecten van detentie, i.c. gevangenisstraf zijn al dikwijls onderwerp van studie geweest. Zij zijn te rangschikken onder de begrippen institutionalisering en stigmatisering. De belangrijkste gevolgen van het verblijf in een inrichting zijn het verlies van autonomie, c.q. het ontstaan van een afhankelijkheidsrelatie, verbreking van banden met de omgeving en psychische moeilijkheden (waaronder bedreiging van het zelfbeeld en zelfwaardering).³ In het onderzoek *De gevangenis uit – de maatschappij in* van Moerings wordt aandacht geschonken aan de vraag welke invloed de mogelijke isolerende en stigmatiserende effecten van detentie hebben op de sociale relaties van de (ex-)gedetineerde. In hoeverre is detentie bijvoorbeeld van invloed geweest op veranderingen na de detentie? De data-verzamelingsfase kende twee periodes: tijdens de detentie vonden 195 interviews met gedetineerden en 105 gesprekken met hun zogenaamde significante anderen (vriendin, vrouw, moeder) plaats; na de detentie kon een vervolg-interview plaatsvinden bij 146 gedetineerden en 98 significante anderen.

In achtereenvolgende hoofdstukken wordt uitvoerig stil gestaan bij de relatie tijdens de detentie, de huwelijksrelatie of moeder-zoon-relatie vóór en na de detentie, de werksituatie vóór en na de detentie, en de relaties van man en vrouw met familie, buurt, vrienden/kennissen (significante anderen). De lezer krijgt, mede door de vele letterlijke citaten van gedetineerden, een indruk van hun levensloop. Het onderzoek leidt tot beklemmende, en soms verrassende resultaten. We geven enkele conclusies van het onderzoek:

- voor degenen met weinig of geen sociale contacten of met contacten van problematische aard blijkt het isolement nog versterkt te worden, omdat juist zij vooral in inrichtingen worden geplaatst met de minste contactmogelijkheden;
- het karakter van de relatie vóór de detentie blijkt erg belangrijk te zijn. Relaties die vóór de detentie als goed gekenschetst worden, lopen tijdens de detentie niet op een breuk uit;
- er bestaat geen duidelijk verband tussen detentieduur en relatieverslechtering;
- het werkverloop van gedetineerden is na vrijlating aanmerkelijk minder regelmatig dan vóór de detentie;
- degenen die de gedetineerde het beste kennen, dus voor die mensen voor wie hij een persoonlijke identiteit bezit (familieleden), blijken minder te stigmatiseren dan zij voor wie de gedetineerde 'slechts' een sociale identiteit heeft (de buurt).

Stigmatisering vormt een centraal begrip in het onderzoek. Het werd als volgt geïndiceerd: gevoel op de detentie te worden aangekeken; gevoel dat er gekletst/geroddeld wordt in verband met de detentie; vervelende opmerkingen die gemaakt worden naar aanleiding van de detentie; het gevoel hebben gemeden te worden na de detentie (p. 27 en 47). Duidelijk is dat de subjectieve beleving van de (ex-)gedetineerden centraal staat. In het voorlaatste hoofdstuk komt de vraag aan de orde welke invloed de detentie, via de sociale consequenties, heeft op de recidive (het opnieuw met de justitie in aanraking komen). Er blijkt een verband te bestaan tussen stigmatisering naar aanleiding van de detentie en (opnieuw) recidiveren. Geen verband werd geconstateerd tussen detentieduur en recidive. Moerings gaat na welke van de variabelen leeftijd, burgerlijke staat, detentieduur en recidivegraad het nieuwe justitie-contact het meest verklaren. De recidivegraad (aantal keren dat men al eerder met de justitie in aanraking is geweest) blijkt de meest voorspellende indicator te zijn. Beziet men alleen de groep van recidivisten dan zijn het de ongetrouwden die 't vaakst weer recidiveren. Verder blijkt dat stigmatisering en de afwezigheid van relaties het meest een nieuw justitie-contact bepalen.

Gezien de nadruk op de subjectieve beleving van de gevangenisstraf, wekt het geen

verwondering dat Moerings, in het laatste hoofdstuk, aansluiting zoekt bij het symbolisch interactionisme en de labelling-benadering, welke hij overigens o.i. al te omstandig schetst. De opzet en verslaggeving van het onderzoek van Moerings vertoont enige ambivalentie. Zo heet op p. 84 en 200, de opzet van het onderzoek vrij kwantitatief van aard te zijn. Elders wordt gezegd 'dat de hypothesen niet volgens de harde maatstaven van de inductieve statistiek getoetst zijn, doch dat verbanden aan de hand van kruistabellen (.....) beoordeeld zijn' (p. 168). Met deze uitspraak creëert Moerings trouwens een soort tegenstelling (inductieve statistiek-kruistabellen) die irreëel is. Verder merkt hij op dat 'de analyse toch niet zo kwantitatief is geworden als oorspronkelijk de bedoeling was' (p. 200) en 'Het onderzoeksveld bleek in bepaalde opzichten nog dusdanig onontgonnen te zijn dat de verkregen informatie niet goed te kwantificeren was (...)' (p. 200). Al met al een goed voorbeeld van het problematische onderscheid tussen kwantitatief en kwalitatief.

Herhaaldelijk wordt gesproken in termen van 'groep a blijft iets vaker van bezoek verstoken dan groep b'. Percentage-verschillen van minder dan 10% vormen geen uitzondering. Over al dan niet significant zijn van zulke verschillen wordt echter niet gerept. Of moeten we tevreden zijn met de opmerking 'dat het ook in het belang van de lezer was de data op een wat beschrijvende wijze (?-JN) te presenteren (...)'? Waarom is trouwens niet vaker gebruik gemaakt van een kruistabel? Tot slot moet worden opgemerkt dat van een vraag als 'Doordat uw man zit, staat u overal alleen voor, wat voor problemen brengt dat met zich mee?' (p. 143) een suggestieve werking kan uitgaan. Deze minpunten nemen evenwel niet weg dat ons eindoordeel over dit onderzoek positief kan zijn.

Hoewel Moerings voldoende aandacht besteedt aan verschillende moeilijkheden bij de interview-werkzaamheden, komen meer algemene problemen die men als onderzoeker kan ondervinden bij bestudering van problemen in en rond de gevangenis niet of nauwelijks aan bod. Men kan zich afvragen of en zo ja welke veranderingen zich hebben voorgedaan in de probleemstelling van het onderzoek. Werden de onderzoeker of de interviewers beperkingen opgelegd? Hoe is de introductie voor het gevangeniswezen enerzijds en voor de gedetineerden anderzijds geschied? Hoe staat het met de toegankelijkheid van het 'totale instituut' gevangenis? Deed zich voor de interviewers geen rollenconflict voor? Enkele van de vele te stellen vragen waarop een antwoord voor andere (potentiële) onderzoekers van groot belang kan zijn. Het lijkt ons daarom zinvol dat juist wanneer een 'totaal instituut' als gevangenis de onderzoekscontext vormt, aan dergelijke vragen meer aandacht wordt besteed dan tot op heden gebruikelijk is.⁴ Het zou een beoordeling van de validiteit van het onderzoek vergemakkelijken en bovendien volgende onderzoekers voor speciale moeilijkheden kunnen behoeden.

Recidive

Mede op grond van de resultaten van Moerings ligt de veronderstelling voor de hand dat er een verband bestaat tussen het soort van regime in een gevangenis en de recidive na ontslag. Heeft een milder regime tot gevolg dat een ex-gedetineerde minder snel recidiveert? Deze vraag ligt ten grondslag aan de studie *Regiem en recidive* (Ministerie van Justitie) onder 1098 ex-gedetineerden, ontslagen uit inrichtingen met grote verschillen in regiem: enerzijds een inrichting waar gedetineerden in groepsverband leven en deelnemen aan een vormingsprogram, anderzijds een streng beveiligde inrichting met een cellulair-regiem, waar de gedetineerden minder bewegingsvrijheid hebben. Bij het bepalen van de **samenhang tussen gevangenisregiem en recidive zal men met belangrijke 'verstorende' factoren als leeftijd en criminaliteitsverleden rekening moeten houden. De belangrijkste achtergrondvariabelen die het hoogst correleren met de recidive zijn in dit onderzoek: de**

periode tussen de laatste en de voorlaatste veroordeling, het aantal veroordelingen vóór ontslag uit de inrichting en leeftijd bij ontslag. Op basis van deze variabelen werd een nieuwe variabele 'recidive-gevoeligheid' samengesteld, die vervolgens in vijf klassen werd verdeeld. Voor zwak tot zeer zwak recidivegevoelige gedetineerden blijkt het regiem nauwelijks invloed op de recidive te hebben. Het is binnen de categorieën van middelmatig en zeer sterk recidivegevoelige gedetineerden dat het mildere regiem een relatief gunstige uitwerking heeft gehad op de recidive na ontslag. Het mildere regiem heeft in vergelijking met het strenge regiem een meer positieve invloed op de latere recidive naar mate de zwaarte van het criminaliteitsverleden toeneemt en de gedetineerden jonger zijn.

Wellicht mede door in het verleden geuite kritiek op de onderzoeksrapportage van het WODC (Wetenschappelijk Onderzoek en Documentatie Centrum, Ministerie van Justitie)⁵, is in dit onderzoeksrapport in een zevental bijlagen verantwoording afgelegd over methodisch-technische aspecten. Daarentegen blijft een duidelijk minpunt, evenals trouwens bij de studie van Moerings, het ontbreken van toetsen op significantie. Verder valt op dat de beleidsaanbevelingen bij dit onderzoek (verschenen in de reeks 'Onderzoek en beleid') zo mager zijn. Pluspunt is, en dat geldt ook voor de voorlopige hechtenis-studie van het WODC, de goede leesbaarheid, hetgeen het WODC bewust nastreeft.⁶

Een alternatief

We hebben geconstateerd dat de juridische sanctie gevangenisstraf voor de verdachte en zijn omgeving ingrijpende sociale consequenties heeft. De leedtoevoeging door het strafrechtelijk systeem gaat gepaard met stigmatisering binnen en buiten dat systeem. Gezien dit ernstige negatieve effect van de vrijheidsstraf rijst de vraag of er geen alternatieve strafrechtelijke sanctie mogelijk is. Onlangs rapporteerde een in 1974 ingestelde commissie over *Dienstverlening* als alternatieve reactie op een strafbaar feit. Deze dienstverlening houdt in 'het verrichten gedurende een bepaalde duur en in een bepaald verband van werkzaamheden door de dader'. Die werkzaamheden moeten '1. als zinvolle maatschappelijke dienstverlening kunnen worden beleefd, 2. plaats vinden in een open maatschappelijke context tesamen met anderen die deze werkzaamheden vrijwillig of in een normaal dienstverband verrichten, 3. zodanig zijn gestructureerd dat de dader ze in zijn vrije tijd kan verrichten en niet uit zijn normale maatschappelijke omgeving wordt weggehaald' (p. 28). De dienstverlening moet in ieder geval zo worden toegepast dat stigmatisering zo veel mogelijk wordt voorkomen (p. 72).

Dat gedachten over de vrijheidsstraf nauw verbonden zijn met de visie op strafrechtspleging en maatschappij, blijkt duidelijk uit de in het rapport nader uitgewerkte en nogal verschillende visies van twee commissieleden (Mulder en Hulsman). Mulder neemt als uitgangspunt het dwangkarakter van de strafrechtelijke sanctie. Hij stelt expliciet 'dat strafrechtstoepassing, inclusief de oplegging van vrijheidsstraffen niet kan worden gemist' (p. 55). Stigmatisering van de gedraging is gerechtvaardigd, maar stigmatisering van de persoon moet zo ver mogelijk worden teruggedrongen. Dienstverlening is een mogelijkheid hiervoor. Hulsman constateert dat een belangrijk deel van de gebeurtenissen die vanuit het strafrechtelijk systeem gezien als ernstige criminaliteit kunnen worden aangemerkt, buiten dat systeem blijven. Zij worden binnen de sociale verbanden waarin zij plaats vinden (familie, werk, vereniging, buurt, vriendengroep) afgedaan, gelijk andere conflicten. Deze verbanden karakteriseert Hulsman als intermediaire instituties: kleine plaatselijke instituties waarin 'face to face' contact tussen de leden mogelijk is. Problemen en conflicten dienen door de direct betrokkenen zoveel mogelijk zelf te worden afgehandeld, eventueel met inschakeling van deze instituties. Deze staan dicht bij de participanten

van het conflict.

Menige uitspraak van Hulsman vraagt om een toelichting, c.q. uitwerking. Wij vragen ons bijvoorbeeld af waarom invoering van een nieuwe sanctie in het bestaande strafrechtelijk systeem de beheersbaarheid van het stelsel nog verder vermindert (p. 50). En welke delicten zouden, binnen de sociale verbanden waarin zij plaats vinden, kunnen worden afgedaan? Hoe stelt hij zich afdoening door direct-betrokkenen voor? Heel helder hierover is Hulsman (nog steeds) niet.⁷ En zijn er geen nadelen aan zo'n conflict-oplossing door de direct-betrokkenen? (roddel, eigen richting, etc.). Vermindert de stigmatisering?

Hoewel er vele onbeantwoorde vragen blijven over het alternatief dienstverlening – de kosten, concrete uitvoering, samenwerkingslijnen met bestaande instellingen etc. – moet het nadenken over een alternatief voor de korte vrijheidsstraf positief worden gewaardeerd. Het feit dat er zulke diverse geluiden over het alternatief dienstverlening worden gehoord zou o.i. het gaan experimenteren met dit alternatief niet moeten belemmeren. Voor veel gedetineerden en de maatschappij kan het de moeite waard zijn. Vooral voor de kort gestraften, die nu het grootste deel van de gevangenen uitmaken.⁸

Noten

1. Ministerie van Justitie, Sterktestaat 17 november 1978. Onder gedetineerden verstaan we mensen opgesloten in strafinrichtingen (gevangenis + huizen van bewaring).

2. Zie b.v. *Kri, Maandblad reklassering*, mei 1976, p. 13 en 14; okt. 1978, p. 16; april 1979, p. 16-17.

3. Hierover o.a. J. Galtung, *Gevangenis en Maatschappij. Een sociologisch-kriminologisch onderzoek naar strafbeleving*, Den Haag, 1967; W. Buitelaar en R. Sierksma, *Gevangen in de gevangenis*, Meppel, 1972; E. Goffman, *Totale instituties*, Rotterdam, 1975; L.J.M. d'Anjou, *Alternatieve sankties*, Den Haag, 1976.

4. Zie voor een bespreking van voorkomende problemen, o.a. S. Cohen and L. Taylor, Talking about prison blues, in: C. Bell and H. Newby, *Doing Sociological Research*, London, 1977.

5. M. Zwanenburg en G. Bruinsma, Beleidsonderzoeken nader geanalyseerd, *Delikt en Delinkwent*, januari 1977, p. 5-14.

6. Zie: D.W. Steenhuis, Is beleidsgericht onderzoek mogelijk? Operationalisering van een onduidelijke vraag, *Tijdschrift voor criminologie*, maart/april 1979, p. 49-60.

7. Reeds eerder gaf Hulsman zijn kritische visie op gevangenisstraf en 'alternatief' (straffen in een face-to-face-relatie?). Zie b.v. *Kri, Maandblad reklassering*, mei 1977, waarin hij het strafrecht karakteriseert als kolos op lemen voeten. 'Er is niemand die het systeem beheerst, laat staan bestuurt' (p. 4).

8. Van alle in 1977 opgelegde gevangenisstraffen was de duur in 77% van de gevallen minder dan of gelijk aan drie maanden.